

Tant de bo que aquestes obres contribueixin amb eficàcia al desvetllament espiritual de les Illes, tot just iniciat.⁷

Josep MASSOT i MUNTANER

Diálogo Evangélico sobre os artigos da fé contra o Talmud dos Judeus. Manuscrito inédito de JOÃO DE BARROS, o autor das *Décadas*. Introdução e notas de I. S. RÉVAH. Lisboa, Livraria Studium Editora, 1950. xc + 160 pàgs. + 2 làms.

L'eramista João de Barros, gramàtic i historiador de les proeses portugueses a Orient, l'obra històrica del qual fou una de les fonts més estimades de Luís de Camões, escriví també una obra apologètica antijudaica: *Diálogo Evangélico sobre os artigos da fé contra o Talmud dos Judeus*, que restà inèdita fins al 1950.

El manuscrit original es troba a la Biblioteca do Liceu de Passos Manuel. No és autògraf de João de Barros, però és el manuscrit que fou presentat a l'infant Enric, arquebisbe d'Évora, que prohibí la seva impressió, potser perquè no creia necessàries les discussions sobre dogmes religiosos. La mateixa raó per la qual no arribaren a la impremta l'*Espelho de cristãos novos* de Francisco Machado i l'*Inquisição e segredos da Fé, contra a obstinada perfídia dos Judeus, e contra gentios e hereges* de Diego de Sá.

Ja en la seva primera obra *Ropicaçpnefma* (Lisboa, Germão Galhardo, 1532), exposa les seves idees antisemites, les quals tenen molts punts de semblança amb les de Gil Vicente. En la *Ropicaçpnefma* Barros desconeix encara els textos jueus del Talmud, Mídraš i Càbala. Les obres antijudaïques que utilitzen textos hebreus neixen a Espanya. El convers Pau Cristià és el que crea aquesta eficaç apologètica. I el nostre dominicà Ramon Martí, deixeble de sant Albert *el Magne* a París (1245-1248), és qui més es distingeix dins aquesta modalitat apologètica amb el seu *Pugio Fidei*, el qual, «estropiado de transcrição em transcrição, constituirá o único arsenal medieval da apologética cristã em matéria talmúdica» (pàg. XLVI).

Segons investigacions de l'editor Révah, el *Diálogo Evangélico* fou escrit entre 1542 i 1545. I la finalitat de l'obra era de combatre dos mals que s'estenien entre els jueus portuguesos: 1) atacar els falsos messies —recordeu els de Setúbal, Lisboa i Coïmbra—, i 2) aturar llur emigració a Turquia.

El *Diálogo Evangélico* és portat entre dos interlocutors: l'Évangeli i el Talmud. Révah no creu que en pocs anys —des del *Ropicaçpnefma*, on és desconeguda en absolut per part de Barros la doctrina talmúdica, fins a la data del *Diálogo*— hagués après el contingut del llibre judaïc. El coneixement li ve per un altre conducte: per l'obra del català Ramon Martí, bé que li arriba molt deformada «pela ignorância ou má fé de vários intermediários» (pàg. LXXVIII). Un d'aquests intermediaris és Pietro Galatino —olim Pere Scaligero—, convers

7. Ja redactada aquesta notícia, ha aparegut una nova edició dels *Rudiments de gramàtica normativa* a la Biblioteca «Raixa» (volum 72), titulada simplement *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears* (Palma de Mallorca 1968). Alguns punts hi han estat una mica ampliats, han estat esmenades bastants d'errades i han estat afegits cinc capítols nous que formen una part especial dedicada a *Formació de paraules* (pàgs. 220-251). Aquesta reedició ha suprimit tots els exercicis que figuraven a les anteriors, els quals, «ampliats i graduats metòdicament», formen un volum especial de «Les Illes d'Or» (volum 96), titulat *Exercicis de gramàtica catalana* (Mallorca 1968).

italià autor del *De Arcanis Catholicae Veritatis* (1518), llibre que li donà una gran reputació, fins que Josep de Voisin, primer editor de l'obra martiniana (París 1651), demostrà que el *De Arcanis* no era més que un plagi del *Pugio Fidei* de Martí J. Escaligero, amb anterioritat, també descobrí el plagi, però cregué que era Ramon Sibiuda l'autor del *Pugio*. Poc temps després, el bisbe Francesc Bousquet trobà el manuscrit i n'identificà l'autor. És aquest bisbe el qui proporcionà el primer original a Voisin. Galatino se serví, encara, de dos llibres apòcrifs: *Iggeret-ha-Sodot* i *Gale Razeya*, escrits potser pel seu editor Pau de Herèdia, jueu aragonès convers (final del segle XV).

Barros utilitza també el llibre de Fino de Ferrara *In Judaeos Flagellum* (Venècia, Daniel Fino, 1538), obra basada en uns llibres inspirats també en el *Pugio Fidei*, pel que fa a les fonts talmúdiques: la *Victoria contra Judaeos* de Pietro Bruto i el *Tractatus contra Judaeos* de Diego Pérez.

El *Pugio* fou utilitzat, encara —algunes vegades citat, d'altres plagiat—, per Jeroni de Santa Fe, tant en la seva Disputa de Tortosa (1414) com en la seva obra escrita *Hebraeomastix* (PACIOS, *La disputa de Tortosa*, 1957, vol. I, 28-39); per Eiximenis (TORRAS I BAGES, *Obres completes*, pàg. 171); per Pau de Santa Maria, en el *Scrutinium Scripturarum* i en les seves *Postillae* a l'obra de Nicolau de Lira. Aquest el cita en els seus *Commentaria in Oseam* (cap. IX). És utilitzat també per Alfonso de Espina en el *Fortalitium fidei* i Alfonso de Zamora en el *Séfer Hokmat Elohim* (ed. per PÉREZ CASTRO, 1950). Al *Mostrador de justicia* d'Abner de Burgos, després Alfonso de Valladolid, es troba també l'obra de Martí; s'hi inspiraren Bernat Oliver en el *Tractatus contra caecitatem judaeorum* i Nicolau Eymerich en el *Directorium inquisitorum* (CARRERAS I ARTAU, *Historia de la Filosofía Española: Filosofía Cristiana de los siglos XIII al XV*, I, 48-49). En trobem rastres, encara, a les obres de Víctor Porcheto, *Victoria adversus hebraeos* (1520), de Mathieu Beroald, *Chronicon Scripturae Sacrae* (1575), de Du Plessis-Mornay, el «papa dels hugonots», *De la vérité de la religion chrétienne contre les Athées, Epicuriens, Payens, Juifs, Mu-humédistes et autres infidèles* (Anvers 1581). Pascal el cita també en algunes de les seves *Pensées*, números 446, 635, 726... (Per a la influència de Martí damunt Pascal i la bibliografia sobre aquest tema vegeu CARRERAS I ARTAU, *Hist. Fil. Esp.*, I, 169-170). Altres que se serveixen del *Pugio* són citats per Naussac en el pròleg de l'edició de l'obra de Ramon Martí (Vegeu MARCH, *AIEC*, II (1908), 449, n. 3).¹

1. Sobre aquesta obra catalana i el seu autor, Ramon Martí, vegeu MENÉNDEZ PELAYO, *La ciencia española*, II (Madrid 1933), 163; HURTER, *Nomenclator litterarius Theologiae Catholicae*, II, 401; MONNERET DE VILARD, *Lo studio dell'Islam in Europa nel XII e nel XIII secolo* (Città del Vaticano 1944), 75; B. CARPZOV, *Introductio in Theologiam Iudaicam* (Lipsiae 1687), 126 (vegeu, d'aquest, la introducció a la segona edició del *Pugio*, Leipzig-Frankfurt 1687); LOEB, *La controverse religieuse entre les chrétiens et les juifs au moyen âge en France et en Espagne*, «Revue de l'Histoire des Religions», XVIII (1888), 137. Per a més bibliografia, vegeu el completíssim estudi de Ramon Martí fet pels germans CARRERAS I ARTAU, I, 147-170, i els estudis d'ABRAHAM EPSTEIN, *Bereshith Rabbathi, dessen verhältnis zu Rabba Rabbati, Moses ha-Darshan und Pugio Fidei* (Berlin 1888, «Berliner Magazine»); ANDRÉ BERTHIER, *Un maître orientaliste du XIIIe siècle: Raymond Martin, O.P.* «Archivum Fratrum Praedicatorum», VI, (Roma 1936), 267-311; S. LIEBERMANN, *A few words on some Jewish legends, customs and literary sources found in Karaite and Christian works* (Jerusalem 1939) on és estudiada l'autenticitat dels textos haggàdics citats en el *Pugio Fidei*; S. LIEBERMANN, *Raymond Martini and his alleged forgeries*, «Historia Judaica», V/2 (1943), 87-102; A. Díez MACHO, *Acerca de los Midrašim falsificados de Raimundo Martí*, «Sefarad», IX (1949), 165-196, resum del treball de I. BAER: *Ha-Midrašim ha-məzuyyafim šel Raimundo Martini u-məgomam bə-millhamat hadat šel yémé ha-benaym*, on és demostrat que falsificà els Midrašim; F. SECRET, *Notes pour*

Altres fonts del *Diálogo* de Barros són: Pere Alfons, que introdueix també en la seva obra arguments extrets de la Càbala i del Midraš, i Reuchlin, l'autor del *De Cabala, seu symbolica receptione*.

El text del *Diálogo* va de la pàg. 1 a la 126 de l'edició que comentem. Per a la transcripció, Révah segueix les següents normes: 1) desenrotlla en cursiva totes les abreviatures; 2) regularitza les majúscules segons l'ús modern i modifica l'accentuació també d'acord amb les normes actuals; 3) *u* i *i* amb valor consonàntica són substituïdes per *v* i *j*; 4) suprimeix la *cedilha* de la *c* davant *e* i *i*; 5) en els diftongs nasals traspasa la titlla que el manuscrit duu sobre la segona vocal a la primera, com en el portuguès modern; 6) transcriu per *é* i *â* els signes *ē* i *ā* del manuscrit; 7) posa els afegitons entre claudàtors, i 8) indica a les notes tota l'alteració feta per l'editor en el text del manuscrit.

Clouen el llibre unes notes complementàries utilíssimes per a la millor comprensió del text, i una breu llista d'*errades*. No ens estem de dir que aquesta edició del Sr. Révah és una de les més modèliques que ens han vingut de Portugal.

Remarquem, per fi, que l'estudi del Dr. Révah ens proporciona dades interessants sobre el filòleg Nicolau Clenardo i sobre Francisco Machado (cap. III).

Amadeu-J. SOBERANAS i LLEÓ

EMMA SCOLES: *Note sulla prima traduzione italiana della Celestina*. Roma, Tipografia della Pace, 1961 («Studj Romanzi», XXXIII, 157-217).

La primera edició italiana de *La Celestina* s'imprimí a Roma el 1506. El traductor fou «Alphonso Hordognez», familiar del papa Juli II. L'estudi d'Emma Scoles té per objecte d'aclarir fins on sigui possible la personalitat del traductor i de situar la traducció dins la tradició textual de l'obra.

Quant al primer objectiu, l'autora no ha pogut arribar a resultats definitius, però ha formulat hipòtesis força versemblants. A partir del 1518 podem seguir la pista a València d'un «Alphonsus Ordognes», professor de retòrica i editor, successor d'Alfonso de Proaza —també humanista i relacionat amb *La Celestina*— a la Universitat de València. La identitat dels noms, com hom pot veure, és frapant, i la distància cronològica que els separa, relativament petita, no és cap obstacle insuperable perquè pugui tractar-se d'una sola persona. Emma Scoles ha examinat acuradament les poques dades que conté el text italià de *La Celestina* sobre el seu traductor i les notícies que hom coneix sobre l'humanista de València. D'aquests tempteigs surt certament un raig de llum sobre la probable personalitat de l'«Hordognez» traductor.

L'altra part de l'estudi és consagrada a filiar la traducció italiana. Amb aital objecte Scoles compara uns fragments dels actes I, XIV i XXI del text italià amb els corresponents de les edicions espanyoles amb data anterior al 1506. Aquestes són: la primera, que hom suposa de Burgos, Fadrique de Basilea, v. 1499; la de Toledo, del 1500, i la de Sevilla, del 1501, totes tres en setze actes; i sis edicions en vint-i-un actes, totes datades el 1502, de Toledo, Sa-

une histoire du Pugio Fidei à la Renaissance. «Sefarad», XX (1960), 401-407, sobre Beroald, Du Plessis-Mornay i el *Pugio* amb nova bibliografia. Sobre els manuscrits de R. Martí de la Biblioteca Universitària de Coïmbra vegeu MÁRIO MARTINS, *Estudos de literatura medieval* (Braga 1956), 311-312.